

utáni irodalomban és visszaemlékezésekben, valójában csak szimbolikus személy, eszköz volt nemcsak a szovjet propaganda, de legalább annyira a magyar politika számára is. Ugyanígy megerősítést nyernek azok a vélemények, amelyeket részben a kötetet jegyző szerzők fejtettek ki korábbi műveikben, miszerint téves az a feltételezés, hogy a honvédszászlók visszaadását a Szovjetunió gesztusaként, s jószomszédi szándékainak demonstrálásaként kell értékelni. Bár a történeti köztudatba ekként vonult be, s mind a mai napig ekként van jelen ez az esemény, a zászlók 1941. évi visszaadásának történetét valójában nem lehet a Rákosi-ügytől függetlenül tárgyalni, vagy a két kérdéskört szétbontani egymástól.

Végül nem mellékes szempont a kötet érdemeinek sorában az emberi sors nyomon követeése sem, hiszen a másfél évtized börtönben töltött idő – minden bizonnyal – nyomot hagyott a magyar nép későbbi „atyjának” lelki világában.

Mindent összevetve egy igényes, hiánypótló munka született, amely joggal számíthat a magyar történetírás kiemelt figyelmére.

Hornyák Árpád

Széchenyi Ágnes
PÁLYAKÉPEK

Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból

Corvina, Bp. 2015. 383 oldal

Az idén 60 esztendő szerző – a kerek évforduló kapcsán érdemes munkásságát pályatársai, tisztelői *Könyv, kontextus, medialitás* című emlékkönyvvel nyugtázták – a címben szereplő, recenzióknak tárgyát képező könyvében hat pályaképet gyűjtött csokorba. Irodalomtörténésznek mondja magát (7.), a portrékat – láthatjuk – művelődéstörténeti metszeteknek tartja. A recenzens pedig azt állítja, hogy e kötet a történettudomány számára is fontos írások foglalata. A terminológiai szörszálhasogatás bizonyosan félreviszne. Nevezheti magát korunkban a kutató történésznek, irodalomtörténésznek, művelődéstörténésznek és más hasonlónak, lényeges munkát csak társadalomkutatóként tehet le az asztalra. Tehát úgy, ha – természetesen alapszakmája tudásán túl – bőven merít a szomszédos tudományágak tudástárából is, vagyis – például csak akkor igazán jó irodalomtörténész, ha járatos a rokottudományok, leginkább a történettudomány berkeiben és viszont.

Széchenyi Ágnes munkásságának – a szokásos erényeken: töretlen szorgalommal felhalmozott nagy anyagismeret, jó forráskezelő és elemzőkészség – számomra legrokkonszenvesebb vonása az, hogy szépen, irodalmi mércén mérve is jól ír. Bizonyára megszenvedi az alkotás gyötrelmeit, ám amit az olvasó elé tár, az világos, könnyed eleganciát sugárzó, lebilincselő szöveg. A szerző azért mozog otthonosan Vészi József, Biró Lajos, Horváth Zoltán, Sárközi Márta, Kornfeld Móric, Szegi Pál világában – az ő mívesen megírt portréinak örvendhet az olvasó –, mert korábbi, esetenként jóval korábbi publikációi birtokában tette közzé e gyűjtőményes kötetet, tehát évtizedek óta tudatosan építkezik.

Emlékezetes az 1986-ban megjelentett *Válasz*-antológiája. 1997-ben a folyóirat 1934–38-as időszaka, majd 2009-ben annak az 1946–49-es éveinek monografikus feldolgozásával váltott ki elismerést. Az elsüllyedt életművű, életében nagy valószínűséggel önálló kötethez sem jutó Szegi Pál (1937-re *Svábhegyi elégiák* címmel összeállított verseskötete jó, ha korrektúra formáig jutott el) hagyatékát Széchenyi Ágnes gyűjtötte egybe, majd abból a válogatott írásokat *Játék és lelkiismeret* címmel 2001-ben adta ki. Jelen írása a 2001-es kötet bevezető

tanulmányának továbbfejlesztett változata. Széchenyi Ágnes itt is megmutatja, miként kell és lehet rengeteg, egymásnak számtalanszor ellentmondó, szétszórt adathalmazból idegőrlő munkával élő portrét gyúrni. Az így rekonstruált életút pedig újabb bizonyosság arra, hogy számos esetben igen tehetséges, nagyműveltségű, kemény akaratú ember is második vonalban, ha úgy tetszik, ismeretlenségben marad.

Molnár Ferenc Márta leányának ugyan nem kellett osztoznia második férjére, Sárközi György tragédiájában, ám élete e nélkül is tele volt hányattatásokkal. (A zsidó származású férj indította útjára a *Válasz* című folyóiratot. Azzal a hatalmas ambícióval, hogy az – Németh László szóleleményével – olyan száj legyen, amelyen át a magyarság *válasza* végre felszakad.) Sárközi Márta egy darabból faragott, megindítóan nemes alakjának Széchenyi Ágnes 2004-ben *Menedékház* címmel megjelent kötetével állított maradandó emléket.

Kornfeld Mórictól természetesen 2006 előtt is sok mindent lehetett tudni. Ám e tudás rendszerezése, összefoglalása a szerző által szerkesztett, az említett esztendőben magyarul, 2007-ben a tengeren túl angolul napvilágot látott könyvvel történt meg. A kezünkben lévő kötetben olvasható, széles társadalmi beágyazottságú Kornfeld-portré pedig a 2006-ban megismertnél is lényegesen bővebb, összetettebb.

A hat szereplő között négy – így-úgy – egymásnak rokona is. Sárközi Márta nem csupán Molnár Ferencnek volt a leánya, hanem egyben a hazai publicisztika egyik jelesének, Vészi Józsefnek az egyik unokája. Biró Lajos Mártának a nagybátyja, Horváth Zoltán pedig Márta első férje volt. Szegi Pál kivételével az ábrázoltak zsidó származásúak. Sorsuk az asszimiláció sikerének és kudarcainak fényes, árnyékos története.

Vészi József a húszas években is a *Pester Lloyd*-nak, tehát a kormány félhivatalos lapjának az élén áll, s ezzel azt is mondhatjuk, hogy nap mint nap ő rajzolta meg külföld felé a hivatalos Magyarország arcát. 1928-ban – 70. születésnapján alkalmából – megkapta a Corvinlancot. Igazi befolyás mégsem volt a kezében. Az ő nagy korszaka az 1918 előtti liberális Magyarország. Megcsinálta a Berlinben megjelenő *Jung Ungarnt*, azt az 1911-ben összesen 12 számot megélt folyóiratot, amely alcíme szerint *Monatschrift für Ungarns politische, geistige und wirtschaftliche Kultur*. Bár kuriózum maradt, de – tudjuk meg a kötet egyetlen nem kifejezetten személyi arcélt rajzoló tanulmányából – testvére a *Nyugat* című folyóiratunknak, s ha tovább folytatja, akkor ugyanolyan jelentékeny, s jellege okán talán még annál is fontosabb orgánus lett volna. Mi pedig azt tesszük hozzá, hogy a húszas években bizony Bécs volt a kapu, amelyen keresztül a külföld az ottani magyar emigráció lapjaiból tájékozódhatott a „Horthy-betyárok” (Jászi Oszkár gyakran használt kifejezése) országáról. Az emigráció által megrajzolt kép nemegyszer torzan tükrözte a hazai valóságot. Vészi Józsefnek és lapjának tehát bőven volt mit ellensúlyoznia.

Vészi Józsefnek két leánya volt. Margit és Jolán. Margit – hiába ellenezte apja – hozzám Molnár Ferenchez, akitől aztán elvált. De előtte megszülte Mártát, aki nagy jólétben, ám didergő magányban nevelődött fel. A másik leány Blau Lajoshoz ment feleségül, akit Biró Lajosként ismerünk. Neki is a dualizmus időszaka volt a nagy korszaka. Az országé is – tehetjük hozzá a társadalmat is felvillantó remek tanulmány adatsorai alapján. Magyarországon – például – 1906-ban 1787 lap összesen 160 millió példányban látott napvilágot. E számok akkor lesznek igazából beszédesek, ha hozzátesszük, hogy a példátlanul gyorsan fejlődő korabeli, mintegy háromszor nagyobb népességű Német Birodalomban 1914-ben 4200 hírlap és 6500 folyóirat létezett (79., illetve 46.).

Az 1918-as polgári demokratikus forradalomban Biró Lajost államtitkári posztra nevezték ki a megszerveződő Külügyminisztériumba. Apró filológiai hiba, hogy a kötetben hol államtitkárként, hol helyettes államtitkárként szerepel (64., 114., 116.). Nagyobb hiba, hogy a lényeg említetlen maradt. Az ugyanis, hogy magas állására – mert nem volt előképzettsége, hozzáértése – Biró Lajos alkalmatlan volt. Messze nem egyedül. Államtitkári kinevezése a

Külügyminisztérium adminisztratív vezetésére szolt. Amit vezetni kellett volna, az valójában még alig létezett –, meg kellett volna szerveznie. Világnézete, a polgári demokratikus forradalom céljaival való belső azonosulása okán politikai feladatra természetesen alkalmas lehetett. Ám itt szervezni, hatalmat gyakorolni kellett. Volna. Biró csődje mögött magának a forradalomnak a várható bukása is felrémlik. Utódja Harrer Ferenc lett, aki e posztra messze rátermettebb volt, ám a hatalomgyakorlásban ő sem jeleskedett. Arra pedig azért is szükség lett volna, mert a Külügyminisztérium megszervezésénél is megmutatkozott a magyar társadalmat ősrégen forgácsoló kuruc–labanc megosztottság. Széchenyi Ágnes ugyan tudja, hogy „kifejezetten bele kell helyezkednünk a történésekbe”, ám ahhoz aligha elégséges Biró publikációinak vizsgálata (114.).

A forradalmak bukása után Biró nem tűnik el a süllyesztőben. Tehetsége és kapcsolatai révén hamarosan kibontakozik – természetesen már nem itthon – második nagy időszaka. A filmes Biróról beszélünk, akinek jelentős szerepét Korda Sándor bizony alaposan eltakarta, miközben Korda „legnagyobb erőssége mindig is a Biró Lajossal való együttműködése volt” – idézi Széchenyi Ágnes a meggyőző szakirodalmi helyet (149.).

Horváth Zoltán – szintén igen komoly alapkutatót tükröző – portréja veti fel a legtöbb problémát. Az ő sorsa is magában hordozza a magyar társadalom szakadékos megosztottságát, amelyből következően hányatott életútjának súlya alatt (messze nem egyedülként) kellően körültekintő mérlegelés helyett ugyancsak elrajzolja az 1918–19-es forradalmak utáni, s különösen a második világháborús magyar história arányait. Kiváltképpen a *Hogy vizsgázott a magyarság* című 62 oldalas füzetének megállapításaival vetette el a súlykot: „elképzелhetetlen az, hogy emberek mit bűnöztek valamennyiünk ellen. Felfoghatatlan az, hogy akadtak emberek, akik odaadták magukat ehhez az észbontó, céltalan pusztításhoz eszközül, s nem lehet irgalmazni azoknak, akik ilyen állati brutalitással feláldozták céltalan tébolyuknak egy ezeréves ország minden múltjának legszebb emlékét”. Széchenyi Ágnes úgy véli, e sorokban „nem a zsidóság, hanem a nemzet tragédiája szólal meg” (167.). Vele szemben az általa néhány oldallal odébb idézett Denis Healey, a brit Munkáspárt külügyi részlege vezetője fogalmazott pontosan. Ő Budapesten járva 1947. január végén is azt látta, hogy egy „neuraszténiás zsidó entellektüel”-el találkozott (170.). 1944 infernója természetesen bőven adott okot neuraszténiára. Ám a mérlegelő történész arra mutat rá higgadtan, hogy a magyar sorsot a történelmi múlt, a geopolitikai helyzet, s nem csekély mértékben az ország akkori urainak elhibázott politikája formálta.

Horváth Zoltán ellenben jobb osztályzatot érdemel az MSZDP 1948-as betagolásában vitt, „dicstelen”-nek mondott szerepéért. (Nyilván csupán elírás, hogy közben a szerző pártegyesülésről ír. – 176.) És szintén minden bizonnyal mégis lehet magyarázatot találni Horváth Zoltánnak az 1956-os elemi erejű magyar népfelkelés és szabadságharc eltiprása utáni konok elvhűségére. Alapfokú magyarázat, hogy akkor még messze nem fejeződött be a két világrendszer küzdelme. Horváth Zoltán emberi nagyságára vall, hogy személyes sorsa, elvtársai által történt kínzása, 80 hónapi börtöne sem homályosítja el szeme előtt a köztörténeti alaptényt: a mintegy 55 millió halottat és tengernyi kint az emberiségre zúdító második világháborút a kapitalista Németország robbantotta ki. Az is elemi tény, hogy a marxizmus messze nem azonos az akkoron uralkodott vulgármarxizmussal. A ma történésze pedig mindehhez hozzáveszi azt az aligha vitatható tényt, hogy a Szovjetunió pusztulása után a világkapitalizmus, s a nagyhatalmai közötti machinációk nemhogy élhetőbb, hanem nap nap után élhetetlenebb körülményeket eredményeznek emberek milliárdjai számára.

Nem maradhat szó nélkül Horváth Zoltán 1961-ben (és utána sok esztendőn át) megjelent valóban nagy hatású *Magyar századforduló* című könyve. E mű – a szerző állításával szemben – jó ideje messze nem alapmunka (179.). Az eligazodáshoz bőven elegendő Litván

György írásait kézbe vennünk. Horváth Zoltán annak idején az uralkodó sematikus felfogással szemben joggal mutatott rá az általa második reformnemzedéknek nevezett szűk értelmiségi elit modern Magyarországot akaró erőfeszítéseire. Ám Tisza István Magyarországa a Horváth Zoltán által sugalltnál jobban teljesített, az általa előtérbe állított polgári radikálisok pedig messze nem tudtak az első reformnemzedékhez hasonló társadalmi erővé válni. Ebben döntő szerepe volt a Társadalomtudományi Társaságban 1906-ban bekövetkezett szakadásnak. Ez után derült ki igazán, hogy a rendszert váltani akarók szinte kizárólag frissen asszimilált zsidók. Elszigeteltségüket jelentős részben a tehetős hazai zsidóság túlnyomó hányada velük szembeni ellenszenvének köszönhatték. Mert azok vagy az uralkodó dzsentri mentalitáshoz törleszkedve kifejezetten jól érezték magukat Tisza István liberális rendszerében, vagy – ezt döntően Vázsonyi Vilmos életútja, Jászival való gyűlölködésük példázza – a rendszeren belül keresték a jobbítás lehetőségeit. Lesznai Anna, alias Moscovitz Amália 2015-ben a *Múlt és Jövő* által ismét kiadott (1966 az első kiadás éve) *Kezdetben volt a kert* című impozáns terjedelmű kulcsregénye művészi tablója mindennek.

A kötettel szembeni kifogások még tovább sorjáztathatóak lennének, ám a lényeg az, hogy a latban az értékek nyomnak többet. Szintén pozitívum, hogy a nevekben is imponálóan gazdag munkát gondos névmutató zárja.